

Маркировка

Никифорова Татьяна Матвеевна-социальный педагог
МБОУ «Хатын-Арынская СОШ им. И.Е.Винокурова»
Намский улус РС (Я)

«Эппиэкэбэ ылбыт дьиз кэргэннэ
оҕону иитии холобура»

Саха өрөспүүбүлүкэтин «Нам улууһа» муниципальной тэриллии үөрэҕин салаатын
казеннай тэрилтэтэ
МБҮӨТ «И.Е.Винокуров аатынан Хатын- Арыы орто оскуолата»

Дакылаат темата:

Эппиэкэҕэ ылбыт дьиэ кэргэннэ
оҕону иитии холобура

Никифорова Т.М.
социальной педагог

2022 с.

Иһинээҕитэ:

Кириитэ

1. Оҕону дьиз кэргэннэ иитии.
2. Төрөппүт быраабыттан быһыллыбыт төрөппүт оҕотун ылан атын дьиз кэргэннэ иитии
3. Эппиэкэҕэ ылан иитэр дьиз кэргэттэр

Түмүк

Кириитэ

Билинни кэмнэ олохтон табыгастаабын туһанан, буола турар быһыыны - майгыны учуоттаан, инникини өтө көрөн, сана үйэ киһитин иитии - ыарахан сорук. Ону таһынан, атын дьон оҕолорун көрүүм-харайыам диэн эппиэкэбэ ылан иитии икки төгүл эппиэтинэс. Дьэ, ол иһин оҕону - ыччаты иитии төрөппүт, дьизэ кэргэн, уопастыба, бары түмсэн, оҕону сөптөөх суолунан иитэрэ, такайара ирдэнэр. Биһиги ханнык киһини иитэн таһаарабыт да, олохпут сарсынныта оннук буолуо.

Дьизэбэ - уокка иитии оҕоҕо дьайар кууһэ: ыал олохсуйбут сизэрэ - майгыта, оҕону иитэр үгэһэ, төрөппүт авторитета, бырааһынньыгы, сынньаланы атаарыы, тутта-хапта сылдыһы культурата. Ыал, ийэ, аҕа хайа эрэ туттаах дьарыгы сатабыллаахтык тэрийдэбинэ, оҕону иитии сүрүн ньымата буолуобун сороҕор аахайбат курдук буолабыт: сүөһү иитиитэ, оттоохун, балыктааһын, бултааһын, хаартыскаҕа түһэри, дьизэ туттуута, оҕуруот ыһыы, иистэнии о.д.а. ыалга бу хайдах тэриллэриттэн оҕо сөпкө иитилиитэ олус улахан тутулуктаах.

Тоҕоостооҕо: Билигин олох уларыйан, дьизэ кэргэн элбэх ыарахаттары көрсөр: сыана ыарааһына, үлэтэ суох буолуу, духуобунас, сизэрэ-майгы өттүгэр намтааһыннар уонна да атыттар.

Санаабытын аһаҕастык этэр буоллахпытына, кэлинни кэмнэ оҕолорун туһунан санаабакка арыгыны батыһар дьизэ кэргэттэр нэһилиэк ахсын хомойуох иһин үгүстэр. Бу барыта дьизэ кэргэн олоҕор, оҕо иитиитигэр улаханлык дьайар. Кыаммат – түгэммит ыаллар, арыгыһыт дьизэ кэргэн биллэ элбээтэ, ол түмүгэр, тулаайах, көрүүтэ – истиитэ суох хаалбыт оҕо ахсаана күнтэн күн элбээн иһэр. Маннык түгэннэ оскуола уонна дьизэ кэргэн иитэр үлэтэ уустугулар, ураты суолталанар. Оҕо дьизэ кэргэннэ иитиллэн туруктаах киһи буоларын олохпут дакаастаата. Кэнники сылларга оҕо дьизэтин иитиллэччилэрин дьизэ кэргэннэ олохтоохунна үлэ күүһүрдэ. Ол курдук, оҕону дьизэ кэргэннэ иитэ ылыы, опека, приют, патронатнай иитээччи курдук олохтоохуннар баар буоллулар. Маннык дьизэ кэргэн биһиги улууспутугар тэриллэн үлэлээбитэ хас да сыл буолла.

Үлэ сыала: Эппиэкэбэ иитэ ылбыт дьизэ кэргэн оҕо иитиитигэр холобурун сырдатты.

Соруктара:

1. Эппиэкэбэ иитэ ылбыт дьизэ кэргэннэ иитиигэ туттуллар көдүүстээх ньымалары тустаах литератураттан үөрэтии.
2. Дьизэ кэргэн оҕону иитэр холобурун бэлиэтээһин. үтүө үгэстэрин үөрэтии, тарҕатыы.

Сабажалааһын:

Дьиэ кэргэннэ оҕону иитиигэ бастын уопуттаах дьиэ кэргэн үлэтин сырдататы, ийэ, аҕа, эбээ, эһээ, аймахтаһы педагогикатын сайыннарыы, оҕо бэйэ чугас дьонуттан саҕалаан, тулалыыр эйгэбэ үтүө сыһыаннаах, сирдээх-майгылаах улаатарыгар туһуланар буоллабына, дьиэ кэргэн оҕону иитэр үтүө үгэстэрин умнубакка салгыыр буоллахха- үчүгэй ыччат иитиллиэ.

1.1. Оҕону дьиэ кэргэннэ иити.

Оҕону иитиигэ ийэ уонна аҕа оруола улахан. Күн күбэй ийэ итиитинэн илгийэр, сылааһынан угуттуур, бүөбөйдиир, аһатар, үөрүүгүн – хомолтобун үллэстэр, кистэлэнгин кэпсиир кэрэ киһин. Онтон аҕа барахсан - дьиэ тулхадыйбат тулааһына, үрдүк өһүөтэ, эрэллээх эркинэ. Аҕа анала - суон дурда, халын хахха. Бу икки сүдү дьон иллэрин холбоон, сүбэлэрин түмэн, оҕолорун атахтарыгар туруоран олох киэн аартыгар атаарар аналлаахтар. Оҕо киһи быһыытынан иитилиитэ, бастатан туран, дьиэ кэргэннэ ситиһиллэр. Төрөппүт оҕо сынньалантын уонна иллэн бириэмэтин хонтуруоллуохтаах, тэрийиэхтээх, көмөлөһүөхтээх.

Оҕону иитиигэ биир сүрүн хайысханан норуот үтүө үгэстэригэр иити буолар. Дьиэ кэргэннэ оҕону иитиигэ бастын уопуттаах дьиэ кэргэн үлэтин сырдататы, ийэ, аҕа, эбээ, эһээ, аймахтаһы педагогикатын сайыннарыы, оҕо бэйэ чугас дьонуттан саҕалаан, тулалыыр эйгэбэ үтүө сыһыаннаах, сирдээх-майгылаах улаатарыгар туһуланар. Билинни кэмнэ тыа сиригэр аймбоостоох. Үгүс ыал сүөһү итиитинэн, оҕуруот үүннэриитинэн дьарыктанар. Иити кэскиллээх үлэтигэр норуот үтүө үгэстэригэр олобуран, онно дьүөрэлээн сананы киллэрэн, оҕо киһи быһыытынан сайдарыгар бары түмсэн үлэлээһин үтүө түмүктэрдээх буолуо. Норуот үтүө үгэстэрин тарҕатыы чуолаан оскуола, общественность нөһүө барар. Бастын төрөппүттэри бэлиэтээһин, дьиэ кэргэттэри холобур туттан кэпсээн эдэр төрөппүттэри үөрэхтээһин барар. Тыа оҕото дьонун кытта үлэлэһэн кыһыннары-сайыннары бииргэ сылдьан үлэ үөрүйэхтэригэр үөрэнэр, ону көрөн ылынар. Хас биирдии киһи бэйэ- бэйэтигэр маарыннаспат тус-туспа дьылҕалаах ураты сайдар суоллаах-иистээх буолуохтаах. Оҕо аартыга хайдах саҕаланара кини туох ханнык киһи буолара, инники дьылҕата төрөппүттэриттэн уонна учууталларыттан тутулуктаах. Биһиги оскуолабытыгар төрүт культураҕа уһуйан музыкаҕа, үнүкүүтэ, оһуохайга, сахалыы танаһы, оноһуктары билиһиннэрэн оҕолор ыһахтарын тэрийии, саха суругун-бичигин күнүн сыллата ытыы үгэскэ кубулуйда. Оҕолор оноһуктарын быыстапкатын тэрийии кэрэ эйгэбэ уһуйуу биир сүрүн ньымата буолар.

2. Төрөппүт быраабыттан быһыллыбыт төрөппүт оҕотун эппиэкэбэ ылан атын дьыэ кэргэннэ иитии

Ийэ быраабыттан быһыллыбыт төрөппүт оҕотун иитэ ылар төрөппүккэ бу оҕону ылан иитиэххэ диэтэххэ олус ыарахаттардаах. Бу оҕо өссө бэйэтин төрөптүтэрин өйдүүр, кинилэр хайдахтарын да иһин кинилэргэ таптала күүстээх. Кыһалбаттан бу дьыэ кэргэннэ кирибит оҕо буолар. Ол иһин ону өйдөөн, кинилэр төрөптүтэрин билинэн туран, оҕону хайдах баарынан ылыны ирдэнэр. Манна ылар төрөппүт сыһыана, таптала, бу оҕо оҕо тийиэхтээх, кинилэри ылыныахтаах. Оччоҕо эрэ оҕо чугаһыа, ылыныа турдаҕа. Бырастыы гыныа. Оччоҕо икки өттүттэн ылынысы баар эрэ буоллаҕына, кинилэр көмөлөрүн, тапталларын ылыныа. Кинилэр кыра буоллахтарына түргэнник аһарыныахтара, өскөтүн сөбүлээтэхтэринэ, онтон улааппыт оҕо ыарахаттардаах. Бэйэлэрин итэҕэстээх, комплекстаах курдук сананаллар, бэйэлэригэр бүкпүт ыарахан характердаах буолуохтарын сөп. Хайдах манньк оҕолору кытта сөптөөхтүк сыһыаннаһаахха, атын оҕолору кытта тэннин дэнэр санааны инэри, олох араас түгэннэригэр адаптацияны барыларыгар үөрэтии, бэйэ дьонун суолтатын (достоинствотун) илдьэ сылдыһыга үөрэтии ыарахан.

Опекуннар сөптөөхтүк сыһыаннаһыылара оҕо бэйэтигэр эрэмнүүлээх буолуутугар, бэйэтин дьонун суолтатын түһэрбэтигэр көмөлөһөр. Ханньк баҕарар сааһыгар оҕо бэйэтигэр эрэмнүүлээх буоллаҕына тугу саныырын, олоҕор туох уларыһы барарын барытын кэпсиир. Ону хайдах ситиһиэххэ? Оҕону иитэ ылбыт төрөптүтэр санааларыттан иһиттэххэ:

Оҕону хайдах баарынан ылыныахха. Кини тас дуу, ис дуу хаачыстыбатын буолбакка, анардас кини баарын иһин. Кини күндү, тапталлаах, миэхэ наһаа наадалаах киһи диэн этинии.

Биһиги нэһилиэкпитигэр итинник эппиэкэбэ ылан иитэ сылдыар төрөптүтэр хаһыалар даҕаны. Ити биричиинэтэ араастаах. Ким олох тулааһа оҕону, ким төрөппүт быраабыттан быһыллыбыт төрөппүт оҕотун ылан иитэр, ким арыгыттан кыайан аккаастаммакка, төрөптүтэрэ, аймахтара иитэрэ, ким оҕотун бэйэтэ кыайан иитэр кыаҕа суоҕуттан итинник балаһанна биһиэхэ тыа сиригэр баар суол. Биһиги бөһүөлэккэ итинник дьыэ кэргэммит ахсаана алтыалар. Ити иитэ ылар дьоммут хоһуун дьоннор, үтүө санаалаах, ыарахаттан толлубат, үлэһит дьон диэн сыаналыбын.

Ол курдук, эһиэхэ билиһиннэриэхпитин баҕарар дьыэ кэргэттэрбит нэһилиэккэ биир үлэһиттэринэн биллэр, убаастанар ыаллар. Холобурга сылдыар дьыэ кэргэнинэн

ааттыахха сөп, Петров Иван Николаевичы, Петрова Мотрена Константиновнаны, Корякина Анастасия Игнатьевнаны, Корякин Алексей Петровичы. Петровтар күнгө көрбүт биир соботох уоллаахтар. Ыал аҕа баһылыга Петров Иван Николаевич орто профессиональнай үөрэхтээх , сааһын тухары массыынананы кытта тустар үлэһит, автомеханик идэлээх.Билигин кэргэнин бааһынай хаһаайыстыбатыгар көмөлөһөр. Дьыэ кэргэн тапталлаах ийэтэ, Петрова Мотрена Константиновна –минньигэс астаах, ыраас туттунуулаах, хара үлэбэ сүөһү көрүүтүгэр илиитин араарбакка үлэлээн, быйыл бааһынай хаһаайыстыба тэринэн үлэлээн эрэллэр. Бэйэлэрэ чааһынай дьыэлээхтэр, оҕуруоттаахтар, теплицалаахтар. Мотрена Константиновна бииргэ төрөөбүт балтын уолун олох кыратыттан ииппитэ, эрдэ ийэтэ суох хаалан, бииргэ төрөөбүттэрин бэйэтин кыабынан көрөн-хараһан киһи онортоото, ыал гынна.

Биһиги Петровтар тустарынан кэпсиир дьоммут, 2007 сыл сааһыттан опекунай дьыэ кэргэн буолбуттара. Икки кыһы 5 уонна 6 саастаах, Жатайтан ийэ быраабыттан быһыллыбыт дьыэ кэргэнтэн оҕо дьыэтигэр бэриллит икки оҕону иитэ ылбыттара. Иккиэн тон нууччалар, сахалыы өйдөөбөт да, кэпсэппэт да этилэр. Хата түргэнник сахалыы үөрэнэн, билигин уу саха буоллулар. Маннай ыарахаттар бааллара. «Нууччалыы сатаан кэпсэппэт дьон, наадабытын эрэ быһаарсар дьон, оҕолор сыстыахтарын , оҕоргуохпут быатыгар түргэнник өйдөспүппүт» диэн кэпсииллэр төрөспүтэр. Нууччалыы сахалыы кэпсэтэн, талкыһан түргэнник үөрэммиттэрэ. Кэлбит сылларыгар бастаан кыра кыыс детсадка сылдыбыта. Онно сылдьан, оҕолору кытта алтыһан, сахалыы билии бастакы олугун ылбыта. Улахан кыыс күһүнүгэр олохтоох оскуолаҕа үөрэнэ киирбитэ. Кыргызтар үөрэхтэригэр үчүгэйдэр. Билигин Оксана 9 кылааска, Кристина 6 кылааска ситиһиилээхтик үөрэнэллэр.

Оҕону ылан иитиигэ бастатан туран, сүрэххин биэрэн туран, таптаан, бэйэн оҕон курдук санаан, оҕоҕун кытта тэннэ тутан, убай- балыс дэтэн, аймахтаргын кытта сыһыаран иитиэхтээххин диэн олох уопута үөрэтэр.

Кыргызтар төһө да улаатан баран кэллэллэр, кэлээт «ийэ, аҕа» диэн барбыттара. Оҕоҕо бағалаах дьонно итинтэн ордук истин иэһии баар буолуо дуо? Ол мээнэбэ буолбатаҕа чуолкай. Оҕо сүрэбэ чараас, барыны өтө көрөр дьобурдаах, барыны бэлиэтиир дыкти эйгэлээх кырачаан киһи эндэппэккэ билэр буоллаҕа, улахан киһи эйиэхэ хайдах сыһыаннаһарын. Онон да сыаналыахха сөп бу дьыэ кэргэни.

Петровтар дьыэ кэргэн ағалара 11 оболоох ыал улахан оҕолоро буолан, кэргэнэ, Мотрена Константиновна оҕо ылан иитиэххэ диэбитигэр үөрүүнэн сөбүлэспитэ.

Корькиттар эмиэ биир кыыстаахтар уонна 2014 сылтан аймахтарын икки оҕолорун кыыстаах уолу иитэ эппиэкэбэ ылбыттара. Алексей Петрович механизатор

идэлээх, Анастасия Игнатьевна үрдүк үөрэхтээх зоотехник идэлээх.

Бу дьэ кэргэттэр оџолоро үтүө дьон буолан иитиллэн тахсалларын туһугар үлэлэхэр, кыахтарынан кыһаллар сүрүн соруктаахтар.

Тыа дьоно буолалларын быһыытынан икки ыал оџолорун үлэбэ сыһыаран иитэллэр. Оџону кыра сааһыттан үлэлэтэ үөрэппэтэхпитинэ, онно болџомто уурбатахпытына, кэлин улааппытын кэннэ ыарахаттардаах буолара чуолкай. Үлэ оџоџо, киһиэхэ үтүө хаачыстыбалары инэрэр, олоџурдар. Тулуурдаах, сүрэхтээх, үлэбэ дьоџурдаах киһи буола улаатар. Оџо уопсай сайдыытыгар көмөлөхөр, кыах биэрэр, интэриэхэ кэниир, бииргэ үлэлээһинтэн сизэр-майгы өттүнэн иитиллэр. Үлэни таптыырга, бэриллит дьыалаџа, иэһи толорууга бэриниилээх, эппиэтинэстээх буолууга. Ол эрээри оџону наһаа көлүйүү, ыарахан үлэни толорторуу эбэтэр, аһара чэпчэкини үлэлэтии эмиэ туспа суолталаах.

Оџону кыра эрдэбиттэн үлэбэ үөрэтии – оџоџо бэйэтигэр туһалаах буолар. Өссө иитэ ылбыт оџоџо инникитигэр туһалыыра биллэр. Онон оџону сааһынан көрөн, бэйэтэ

кыайар үлэтин үлэлэтиэххэ наада дииллэр Петровтар. Дьэ кэргэннэ оџо үлэтин хайдах тэрийиэххэ сөбүй диэн Петровтар бэйэлэрин уопуттарыттан кэпсииллэр. Кинилэр дьэ - кэргэн оџолорун иитиитигэр манньк хайысхаларга суолта уураллар, манньк ньмалары тутуһаллар.

1. Аан бастаан дьэ кэргэн бэйэ-бэйэтигэр сыһыаныттан улахан тутулуктаах.
2. төрөппүт бэйэтин холобурунан үлэбэ иити
3. үлэни сатаан тэриниигэ, былааннааһыннга
4. үлэ үөрүйэхтэригэр үөрэнии
5. дьонно үтүө сыһыаны инэрии, бэйэ- бэйэбэ көмөлөсүһүү.
6. дьаныардаах, дьүккүөрдээх буолууга
7. ылыммыты бүтэһигэр тириэрдиигэ
8. кыһамньылаах буолууга
9. үчүгэй майгыга, культуралаах буолууга үөрэтии

Үлэлэтэр, иитэр улахан киһи ньыма араас көрүнүн билиэхтээх. Үлэбэ үөрэтии биир ньыматынан анал үлэни толорторуу буолар. Бу ньыманан чуолкай, толоругас, эппитин- санаабытын тиһэбэр тиэрдэр, эппиэтинэстээх буолууну оџоџо инэриллэр. Үлэбэ көбүлээһин биир күүстээх ньымата дьэ кэргэн күргүөмүнэн үлэлээһинэ буолар. Үлэбин саџалыыргар маннай, үлэн сыалын быһаараџын, онтон көрдөрөн, быһааран биэрэџин, интэриэхин көбүтүөхтээххин. Үлэ кэнниттэн төһө кыһаммытын бэлиэтиигин, көрөн хайгыыгын, аһара хайџааһын эмиэ табыллыбат. Оџону кытта бииргэ түмүгүн бэрэбиэркэлиигин, сыаналыыгын. Ийэ, аџа сыаналааһына тэн

буолуохтаах. Манна оҕо уратытын, характерын учуоттаныллыахтаах. Сыаналааһын оҕоҕо туохха сыыспытын, хайдах көннөрүнүөххэ сөбүн, туохха таппытын өйдүүрүгэр көмөлөһөр. Аныгыскыга тугу көннөрүөхтээбин өйдөтөр. Итинник сыһыан оҕоҕо бэйэтин сыаналанарыгар, хонтуруолланарыгар, сыһатыгар сөпкө сыһыаннаһарыгар, самостоятельной, инициативалаах буоларга үөрэтэр. Корякиттар: Анастасия Игнатьевна, Алексей Петрович оҕолорун үлэҕэ иитэллэрин таһынан кэрэ эйгэтигэр туһулаан, онно уһуйан, айылҕаҕа сыһыаран иитэр ньымалаахтар. Ол курдук, Күбэйэ оскуолаҕа үһүс кылааска бастыннык үөрэнэр. Музыкальной оскуолаҕа хореография кылааһыгар дьарыктанар. Уруһуйдуурун, эдьиийин Мусяны үтүктэн оҕуруо тиһиитинэн, араас кизргэллэри онорорунан дьарыктанарын сөбүлүүр. Улахан кыыстара Муся, Дьокуускайдаағы технология уонна дизайн колледжын ситиһиилээхтик бүтэрэн үлэли сылдьар. Быйыл «Волшебный мир Марфы Корякиной» диэн араас оноһуктарын персональной быыстапкага бэрт тэрээһиннээхтик нэһилиэк музейыгар ытылынна. «Сага күн» биэриигэ Дьокуускайга НВК каналыгар көстөн биир дойдулаахтарын үөртэ. Күбэйэ фортопианаҕа быйыл республикаҕа 1 степеннээх лауреат буолла, «За лучшее исполнение произведений якутских композиторов» диэн номинацияҕа тигистэ. Былырынны үөрэх дьылыгар зональной куонкуруска 2 степеннээх лауреат аатын сүкпүтэ. Ону таһынан үнүкүүгэ эмиэ ситиһиилэрдээх. Быйыл «Зима начинается с Якутии» куонкуруска лауреат буолан кэллилэр. Быраата, Игнат иккис кылааска эмиэ бастыннык үөрэнэр. Уол уол курдук үлэһит бэрдэ. Эдьиийин кытта бииргэ хореография кылааһыгар дьарыктанар. Дуобаттырын сөбүлүүр, саамай бастын ааҕааччы номинациялаах.

Ыал ийэлэрэ, Мотрена Константиновна, Анастасия Игнатьевна оҕолорун иллээх буолалларыгар кыһаллаллар. Хас биирдиилэрэ тус-туһунан дьарыктаах, хайаан да толорор үлэлээх буолаллар. Кыраларыттан дьиэ ис- тас үлэтин: иһит сууйуутун, дьиэни хомуйууну, дьиэ таһын ыраастааһыны толорор эбээһинэстээхтэр. Күннээҕи үлэ туолуутун, тугу онорбуттарын, ханна барыахтаахтарын хайаан да ирдииллэр. Режими тутуһуннараллар. Танаһы-сабы, аһы-үөлү барытын үлэлээн булабыт диэн өйдөбүлү өйдүүргэ, билэргэ үөрэтэллэр. Оҕолор араас общественной үлэлэргэ, куруһуоктарга, күрэхтэһиилэргэ кытталларын курдук, активнай позициялаах буола улааталларыгар дьулуһаллар. Үгэс курдук төрөөбүт күннэри бэлиэтииллэр, ыһаахха сахалыы танас куонкурсугар кытталлар, сага-дьыл бырааһынньыгын дьиэ кэргэнинэн бары мустан бииргэ ылаллар. Айылҕаҕа эмиэ мустан сылдьаллар. Дьиэлэрин таһыгар мас үүннэрэллэрин, сибэкки олордоллорун астыналлар.

Ол көрүүтэ кыргыттар үлэлэрэ: уу куталлар, сыыс отун ыраастыылар. Икки ыал обуруот аһын 10-чалыы көрүнүн олордоллор. Билигин водопровод киирэн үлэбит чэпчээтэ диэн үөрсэллэр. Үүнээйини көрүү- харайыы ийэлэрин уонна кыргыттар эбээһинэстэрэ. Үчүгэй үүнүүттэн элбэх аһы ылалларын оҕолор билэллэр, өйдүүлэр. Кыһынныга обуруот аһын хото хаһааналлар.

Саха олоҕо ото, сүөһүтэ суох өйдөммөт. Саха ыалын сиэринэн икки дьиэ кэргэн кэтэх хаһаайыстыбалаахтар. Мотрена Константиновналаах өссө былырынныгыттан бэйэлэрэ туспа хаһаайыстыба тэриннилэр, ынах сүөһүнү иитиигэ. Ол көрүүтэ улахан үлэттэн турар.

Оҕолор үлэлэрэ сайынын ынах хомуйуу, үүт туттарыы, сибиинньэбэ от үргээһин, ньирэй, куурусса аһатыы. Мотрена Константиновна үс сайын буолла, кыргыттара улаатаннар, сүөһү көрсүһэ сайылыкка тахсар буоллулар.

Сайылыкка көһүү бэйэтэ туспа бырааһыннык. Эрдэттэн бэлэмнэнии, малааһын аһын-үөлүн астаныыта, кини минньигэс сыта муннугар саба биэрэн, киирбэт күннээх оҕо саас чабылхай кэмнэрин санаталларыттан сүрэххин-быаргын биллибэт иэйиинэн хам тутарыттан Петровтар дьиэ кэргэттэр астыналларын биллэрэллэр. Тийиэт да, аартыктарга, титииккэ, күөл кытытыгар салама ыйыылар, албаан, көрдөһөн сир-дойду иччитин аһаталлар, түптэлээн сыт-сымар таһаараллар, шашлыктыылар. Кинилэри кытта улахан кыыс дьүөгэлэрэ, бииргэ үлэлиир дьонноро тахсыһаллар.

Сайылык бэйэтэ олох оскуолатыгар иитэр улахан суолталаах, сахалыы сиэрдээх-майгылаах, киһи киһитэ буолар онкула ууруллар дьикти кэрэ дойдута буолар дии саныбын. Хааннарыгар нуучча хаана да тыктар сахалар иитэр үгэстэригэр үөрэнэн сахатэ да буоллубут диэн ийэлээх аҕалара күлсэллэр.

Күһүн сир аһа бустабына эмиэ бары тыаба тахсалларын сөбүлүүллэр. Кыһыны туоруур отоннорун хоҕолорун туохха дьобурдаахтарынан көрөн дьарыктыылар. Холобура: Оксана быйыл 9 кылааска бастыннык үөрэнэр. «Фантазия», үнкүү куруһуогар дьарыктанар. Быысапкалыыр, уруһуйдуур. Кристина 6 кылааска ситиһиилээхтик үөрэнэр. Эмиэ уруһуйдуур, ыллыыр. Иккиэн спортка сыһыаннаахтар. Чэпчэки атлетикаба, сүүрүүгэ дьарыктаналлар. Элбэх ситиһиилэрдээхтэр. Былырынны күрэхтэһиигэ Кристина бэйэтин саастыылаахтарын ортотугар 100 м сүүрүүгэ улууска уонна республиканскай турнирга 2 миэстэлээх, уһуну ыстаныыга улууска 3 миэстэ, 600 м. сүүрүүгэ 2 миэстэ буолла, республикатаабы «Хотугу сулус» 2013с. телевизионнай күрэхтэһиигэ ситиһиилээхтик кыттыбыта. Оксана республикатаабы «Хотугу сулус» 2011 с., 2012, 2013 с. телевизионнай күрэхтэһиигэ, былырын «Хоту дойду кустуга» үөрэнээччилэр оноһуктарын быыстапкатыгар 2 миэстэ буолбута, 8 республиканскай «Сияние севера» муода театрыгар

кыттыбыта. 2012 с. республикатаабы «Хотугу сулус» телевизионнай күрэхтэһиигэ, декоративнай-прикладной искусство номинациятыгар 2 степеннээх лауреат аатын ылбыта. 2012 с. «Мин төрөөбүт нэһилиэгим» диэн уруһуй күрэхтэ 2 миэстэ буолбута. 2012 с. оскуолаҕа ытыллыбыт кросска 1 миэстэ, былырын улууска 200 м. сүүрүүгэ 2, быйыл 300 м.сүүрүүгэ 3 миэстэлээх, 2013 с. А.С.Пушкин остуоруйаларынан кроссворд оноһуутугар Российской күрэххэ ситиһиилээхтик кыттан сертификат ылбыта. Ону таһынан көхтөөх кыттыыларын туоһулуур элбэх сертификаттаахтар.

Бу кэпсиир төрөппүттэрибит оҕолорун оскуолаҕа сэлээннээн кэбиспэккэ, төрөппүт мунһаҕар, араас тэрээһиннэргэ көхтөөхтүк кытталлар.

Дьиэ кэргэнгэ сөптөөх иитиини биэрэн, эйбэс майгылаах, үтүө суобастаах, эр санаалаах, уолҕамчы санааҕа бас бэриммэт, сүрэхтээх, үлэни-хамнаһы кыайар, куһаҕан, түктэри быһыыны кытта эйэлэспэт, эппиэтинэстээх, үтүөбү-кэрэбү тардыһар киһини иитэн таһаарыахтаахпыт, кэнчээри ыччаппыт сана үйэбү миэстэтин сөпкө булунарыгар төһүү күүс буолуохпут диэн баҕа санаалаахтар.

Константин Спиридонович Чиряев үлэ туһунан бэргэн этиилэрэ уһулуччу суолталаахтар: «Ким баҕарар төрүүбүттэн үлэһит буолбат», «Үлэ оҕо быһыытын- майгытын чочуйар», «Үлэбү буспатах- хаппатах оҕолор сыһа- халты туттарымтыа буолаллар», «Үлэһит оҕо көрсүөтүк сылдыар буола үөрэнэр». Кыыс оҕо ийэтин үөрэтиитинэн кыра эрдэбиттэн иһит хомуйар, ас астаһар, иискэ үөрэнэр. Оҕо баҕаран туран үлэлиир үлэтин түмүгүттэн үөрэр, астынар буоллаҕын, үлэбү иити табыллыбыт диэххэ сөп. Оҕолор бары билигитэ сүрэхтээхтэр, бэйэлэрин кытта тэннэ үлэлиллэр, кэлин улаатан баран, иитилибит иэстэрин өйдүүр дьон буолуохтара диэн эрэнэбит.

Түмүккэ, хас биирдии ханнык баҕарар оҕо итиллэн тахсар алаһа дьиэлээх, сүүрэр-көтөр тэлгэһэлээх, көмүскэтэр, ийэ-аҕа дэттэрэр дьонноох буоллаҕына, оччоҕо бу оҕо инникитин уопастыбаҕа туһалаах буола итиллэн тахсыа диэн эрэллээхпит.

Бу оҕолору иитэ ылыахпыттан бэйэбит кытта сайынныбыт, бэйэлэриттэн ону - маны онорорго да элбэххэ үөрэннибит. Дьонно да сыһыаммытыгар уларыыйы баар дии саныыбыт диэн кэпсиллэр Мотрена Константиновна уонна Анастасия Игнатьевна. Сүрүн сыалынан буолар, оҕону үлэнэн иитиигэ төрөппүт оруолун, кыаҕын, ньыматын олохсутууга өйдөбүлү инэри. Бу төрөппүттэр саамай сүрүн сыалларынан-соруктарынан бу оҕолору инники олохторугар бэлэмнээһин буолар. Бу оҕолору иитэ ылбыт дьиэ кэргэн эппиэтинэһэ, кинилэри болҕомтолоохтук көрө-истэ сылдыаллара, араначчылыыллара, харыстыыллара, үлэбү тэннэ илдьэ сылдьан такайаллара, элбэххэ, үчүгэйгэ үөрэтэллэрэ оҕолор күннээҕи олохторуттан да көстөр. Петровтар уонна Корякиттар дьиэ кэргэттэрэ атын оҕолору иитэ ылар төрөппүттэргэ манньк сүбэлэри биэрэллэр:

1. Оџону төрөппүт оџон курдук таптыахтааххын. Кини характерын үчүгэйдик билиэхтээххин.
2. Адаптацияны ааһар кэмнэригэр үчүгэйдик кэтээн көрүллүөхтээх.
3. Оџо санаатын аһаҕастык этэригэр бириэмэҕин харыстаабакка элбэхтик кэпсэтиэххэ наада.
4. Дьиз кэргэн оџо сайдарын наадатыгар сааһынан көрөн араас сайыннараар оонньуулардаах буолуохтаах.
5. Остуол тула элбэх буолан оонньооһун оџолорго үөрүүнү аҕалар.
6. Кыра саастарыттан араас үүнээйини үүннэрэргэ сиэмэни тылыннарыыттан саҕалаан үүнээйи аһын биэрэн түмүктүөр дылы бары тэннэ сылдьан көрөбүт –харайабыт, кэтээн көрөбүт.
7. Оџо эппиэтинэстээх буоларын наадатыгар күн аайы дьуһуурустуба олохтуубут.
8. Ас астыырга, иистэнэргэ, танас сууйарга көрдөрөн туран үөрэтэбит.
9. Ийэ уонна аҕа оџоџо тыыннаах холобур диэн чөл олоџу тутуһабыт, араас буолар мероприятиеларга көхтөөхтүк дьиз кэргэнинэн кыттабыт.
10. Хаһан да кыаммат, кырдыаҕас киһини атаҕастааман диэн үөрэтэбит.
11. Оџолорбут сайдалларыгар араас энциклопедияны атыылаһан дьизтээҕи библиотекабытын ханатабыт.
12. Оџолорбутугар саха норуотун үгэстэрин, сирин-туомун тутуһарга үөрэтэбит-такайабыт.
13. Туттуллар тэрил, оонньуурдар, кинигэлэр миэстэтигэр бэрээдэктээхтик хомуллалларын үөрэтэбит, ирдиибит.
14. Үөрэниэххэ, үөрэниэххэ, өссө үөрэниэххэ диэн девиги күннээҕи олохпутугар туһанабыт.
15. Кыыс оџону ыраас, чэнчис, бэрээдэктээх буоларыгар иитэбит.
16. Улууспутугар уонна атын улууска олорор аймахтарбытын кытары сибээһи олохтуурга оџолорбутун тэннэ илдьэ сылдьабыт. Кэрэ-бэлиэ миэстэлэри көрдөрөбүт.
17. Оџолорбутун кытта тэннэ олорон сэлэргэһэбит, үлэбитин былаанныыбыт.
18. Режими тутуһарга үөрэтэбит.
19. Уруогу күн аайы ааҕалларыгар усулуобуйа олохтуубут.

20. Оџолорго аналлаах хаһыаттары, сурунааллары суруйтарабыт, аахтарабыт, кэпсэттэрэбит.

Түмүк.

Петровтар, Корякиттар оџолорун иитиитигэр киһи соһуйуоџа, урут биллибэт туох да суох. Амарах, харыстанһан буолуу, олох күннээџи ирдэбилин күнтэн күн судургутук толорон иһии, ийэ-аџа оџолоругар көнө налыччы сыһыаннара уонна да үгүс үтүөкэн өрүттэр өбүгэ саџаттан киһиэхэ бары биллэллэр. Онон, иитии төрүт үгэстэригэр олоџурбуттар- үчүгэй ыччаты иитэллэр, онтон үгэһи, сиэри тутуспатахтар- төһө да кыһаллыбыттарынын иһин, сирдээх ыччаты иитэллэрэ саарбах. Төрөппүт оџотун айылџаттан бэриллибит кыаџын сатарыппакка эрэ сайыннаран, тупсаран олоххо тус бэйэтигэр сөптөөх, норуотугар туһалаах сыалы булунарыгар көмөлөһөн, бэйэтигэр эрэнэр, олоџун сатабыллаахтык тэринэр киһи буолуута- төрөппүт дьоло буолар. Петровтар, Корякиттар дьизэ кэргэттэрэ ол курдук, иитэ ылбыт оџолорун бэйэлэрин оџолорун курдук таптаан, кинилэргэ күннэтэ кыһаллан оџолоро үгүс ситиһиилэрдээхтэрэ да туоһулуур.

Оџолорун иитиитигэр бэйэлэрин төрөппүттэрин оџону иитэр үгэстэригэр, норуот педагогикатыгар олоџуран, кинилэр холобурдарын сүрүн тускул оностоллор. Ону сайыннарыы – туһаныы аныгы олох ирдэбилэ буолла дии саныыбын. Өбүгэлэрбит оџону иитэр сүрүн ньымалара бэйэ үтүө холобурунан иитии этэ дии.

Биһиги улууспутугар Чиряев ааџыылара буолаллара үгэскэ кубулуйбута наһаа наадалаах. Сыл ахсын да ытыллара буоллар, элбэх төрөппүт кыттыа, оџону иитии уопутун эдэрдэргэ тарџатар сүдү күүстээх буолуо этэ. Эппиэкэџэ иитэ ылбыт дьизэ кэргэн оџо иитиитигэр оруолун уонна үгэстэрин киэн эйгэџэ таһааран обществоџа көџүлүүр наада. Эппиэкэџэ иитэ ылбыт дьизэ кэргэннэ иитиигэ туттуллар көдүүстээх ньымалары, үтүө үгэстэри көрдөөһүн, үөрэтии, тарџатыы баар буолуохтаах дии саныыбын. Кинилэргэ болџомто ууруохха, пропагандалыахха. Тулаайах хаалбыт оџо кыһалџаны билбэтигэр көмөлөһүүххэ. Түмүктээн эттэххэ, оџону иитиигэ норуот педагогикатыгар олоџуран, норуот иитэр-үөрэтэр уопутун туһаныахха.

Туһаныллыбыт литература:

1. К.С. Чиряев. Оҕону иитии сорох түгэnnэрэ. Я.,1977.
2. Константин Чиряев, Ороһутаабы норуот педагогикатын музейа, Ф.А. Васильева, Дьокуускай 2002с.
3. К.С. Чиряев «Дьолун ыччаккар», Дьокуускай, 1990 с.
4. Иванов И.А. «Айанһыт аартыга алгыстаах»
5. Е.С. Томская. Оҕону дьизэҕэ ылан иитии. Иитии кыһата № 2. Я.,2009- 48 с.
6. Г.П. Петрова. Дьизэ кэргэnnэ оҕону үлэnnэн иитии. Этнопедагогика – үйэлэргэ үөрэх, Уус-Алдан, 2006.- 16 с.
7. «Иитии кыһата», №2, №3, 2008, 2009с.
8. «Дьизэ кэргэnnэ оҕону иитии» Дьокуускай, 2000 с.
9. Норуот педагогикатыгар тирэҕирэн.Чиряевскай аабылар.Үөһээ Бүлүү, 2000 сыл, Дьокуускай, 2005.